

Li dèiem Don Miguel

Gabriela Martín¹

Universidad Federal de Pernambuco (Brasil)

A l'antiga Facultat de Filosofia i Lletres de València érem gairebé tot noies, a diferència del pis de sota, on s'impartia Dret i regnaven els nois amb poquíssimes dones. Estic parlant dels anys cinquanta, i en aquesta època la paraula *dones* era dura, poc elegant, i *senyoretetes* resultava ja cursi. Ens dividíem entre les antigues alumnes del Col·legi Loreto i de les Teresianes, algunes privilegiades del Sagrat Cor i les poques de l'Institut Femení de Sant Vicent Ferrer. Només cal veure les orles de l'època: en la meua, per exemple, apareix l'efígie de dues monges, un capellà i un home, la resta d'alumnes somrients i emparamentades amb una toga que rarament usarien de nou. Una falla de l'època plantada a la plaça de la Universitat mostrava una reproducció del claustre renaixentista des del qual les noies amb canyes tractaven de pescar des del primer pis els homes de la Facultat de Dret. L'escena masculista, es diria avui, no és pròpiament certa, ja que rarament —no dic que no hi hagués excepcions— els futurs picaplets es van casar amb noies sortides del primer pis: prou feina els havia costat ser advocats per no casar-se amb una princesa de la llar de família benestant, de preferència amb una raonable herència i un aixovar d'aparador.

Aquest preàmbul és per explicar una mica el panorama que el Dr. Miquel Tarradell i Mateu es va trobar en prendre possessió de la càtedra d'Arqueologia, Epigrafia i Numismàtica a la Facultat de Filosofia i Lletres de València. A la vida, de vegades, importen més les petites coses que les grans, i molts anys després em va comentar que li havia estranyat que li diguessin Don Miguel, pel costum a la Universitat de Barcelona d'utilitzar el terme *Doctor* per anomenar els professors, però a la Universitat valenciana es tractava els professors de *Don*, fossin catedràtics o no.

Vaig ser la seva primera alumna i l'única d'aquella orla en què apareix la foto de Don Miquel Tarradell i també de Doña Olimpia Arocena, que va ser professora adjunta de la càtedra. Després arribarien els pesos pesants com Mila Gil-Masarell, Carmen Aranegui i Enric Llobregat; totes dues serien catedràtiques a València, i Llobregat, director del Museu d'Alacant, però encara havien de passar alguns anys perquè el panorama arqueològic de la Facultat de Filosofia prengué aires més moderns.

Les paraules de Joan Sanmartí (2020) són il·lustratives quan escriu que l'antiga Facultat de Filosofia de València «es caracteritzava essencialment per la grisor i mediocritat d'una part important del professorat» fins a l'arribada del nou grup de catedràtics a partir de la segona meitat dels anys cinquanta; amb ells es va iniciar un procés que transformaria la Facultat en una de les més respectades d'Espanya, i des d'aquí agraeixo la citació al professor Sanmartí.

1. gabrielamartinavila@gmail.com

Si bé els articles dedicats a la trajectòria de Miquel Tarradell estan molt ben documentats, articles tant d'investigadors catalans com valencians, les línies que aquí li dedico en el centenari del seu naixement són més personals, són un complement del que ja vaig escriure sobre ell fa vint-i-cinc anys amb motiu del volum d'homenatge que se li va dedicar als *Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia (Saguntum)*, revista que havia fundat el 1962. Per això aquestes línies tot just pretenen ser un annex del que encara recordo abans que m'oblidi de tot.

El professor Tarradell va inaugurar una relació amb els seus alumnes més propers molt diferent i única pel que seria propi de l'època. Va ser així com vaig freqüentar casa seva a València i ell, amb la seva dona, també va venir a casa meva; d'aquestes trobades em queden alguns records inoblidables. Matilde es va emocionar a l'escoltar a casa meva per primera vegada la cançó que seria famosa *Al vent*, de Ramon Pelegero quan encara no era Raimon, només el Xiquet de Xàtiva que va dedicar també a la meva filla Marcia la inèdita *Cançó per a una xiqueta de huit dies*.

La meva amistat amb Don Miguel va sobrepassar els límits de la relació professor-alumna: va ser padrí de bateig de la meva filla i, ja instal·lat a Barcelona, el vaig visitar cada any, de vegades amb els meus dos fills adolescents. Tarradell donava molta importància a la formació i continuïtat acadèmica dels fills dels seus antics alumnes i amics, així que lamento profundament que no arribés a saber del doctorat de Marcia en Literatura per la Universitat de València i de Paulo, que es va doctorar en Arquitectura a la Universitat Politècnica de Barcelona.

El qualificatiu de professor afable i proper que li concedeix Joan Sanmartí és totalment apropiat. És clar que va patir ingrituds i incomprendiments que va encaixar amb certa amargor però, sense donar-los gaire importància. Només el vaig veure realment enfadat una vegada, en ocasió d'un viatge de fi de carrera a Egipte quan tres babaues de l'excursió no es van presentar a l'autobús que ens portaria del Caire al port d'embarcament i que després van arribar més tard, acompanyades d'uns nois que les van portar amb cotxe. M'ho va comentar Matilde, que mai no l'havia vist tan indignat i sobretot preocupat. Les noies van arribar sanes i salves però ens va quedar l'ensurt que s'haguessin perdut en una ciutat de la mida del Caire.

De la perfecta relació personal i acadèmica de Don Miguel amb Matilde Font, la seva dona, ja han escrit Sanmartí i Llobregat bastant millor del que jo pugui fer, així que em veig obligada a tornar al que és anecdòtic. Recordo que Mila Gil-Mascarell i jo els dèiem en broma, durant les excavacions de la Serreta a Alcoi, que ells eren un mal exemple per als joves, perquè la família i el matrimoni no eren el quadre exemplar que ells presentaven. Matilde era una persona molt intel·ligent, però tímida i discreta, de manera que era necessari conviure amb ella per conèixer-la, i no hi ha res millor per a això que la intimitat d'una acampada d'excavació arqueològica. També vaig tenir el privilegi de conviure amb ella anys seguits a Alcúdia (Mallorca) als estius de la Fundació Bryant i durant les excavacions a la Cova Ampla del Montgó, a Xàbia. La seva inclinació arqueològica era cap al món púnic, i em consta que preparava una tesi doctoral sobre aquest tema. Abans d'instal·lar-me al Brasil li vaig regalar la meva toga de doctora amb la condició que em convidés a la defensa de la seva tesi, però desgraciadament me la va tornar després de la mort del seu fill Francesc dient-me que ja no tenia ànim per poder usar-la un dia.

Aprofitant un any sabàtic amb beca de recerca que les generoses universitats federals brasileres concedien als seus professors, vaig poder instal·lar-me en un estudi que em va llogar Felícia, la seva amiga d'infància, a l'avinguda del Príncep d'Astúries de Barcelona. Vaig tenir així l'oportunitat de participar més del dia a dia del meu antic professor, amb ell i amb les seves filles, Núria i Lali, a qui coneixia des que eren nenes. Durant les nostres trobades a Barcelona conversàvem molt de tot, i algunes vegades

també d'arqueologia. Em va explicar que escrivia un llibre que anomenaria *Les Rambles*. «De què tractarà?» «De coses, de gent», em va respondre.

La innegable capacitat de síntesi de Tarradell no sempre va ser ben compresa per alguns crítics de gabinet ranci, que volien titllar-lo de superficial en les seves conclusions. El seu esperit pancultural l'induïa a pensar la cultura sense fronteres i a alliberar la prehistòria mediterrània de les fronteres provincials i provincianes del búnquer barraqueta i tants altres búnquers. Segurament, una de les seves idees més brillants són les seves reflexions al voltant de la cultura i el poblament del que va anomenar «cercle de l'estret de Gibraltar», tema reprès per Carmen Aranegui i que ha tingut àmplia repercussió internacional.

La desmitificació de l'element grec a la Marina d'Alacant, particularment a la regió de Dènia-Xàbia, va ser també una formulació «atrevida» contra l'arrelat romanticisme que emanava de l'*Ora Maritima* i la dualitat Hemeroskopeion-Dianium. L'arqueologia en aquesta regió ens donava una base ibèrica sòlida desmuntada o absorbida per la romanització. En aquesta estratigrafia s'intercalava un estrat imaginari i ideal que seria el món grec i fins i tot púnic, però que la freda estratigrafia real ens negava. Fins i tot a Don Lluís Pericot, que va presidir el meu tribunal de tesi, tampoc li va agradar la meva posició, que era també la de Tarradell, i va comentar que els joves de llavors teníem molt poca imaginació al no voler veure «allò grec» a la Marina de Dènia.

Desmuntar vells mites de passades erudicions basats en documents dubtosos era una cosa que Tarradell sabia fer molt bé i que, a més, el divertia. Quan escrivia la meva tesina sobre la terra *sigillata* de Sagunt i vaig posar en dubte que les referències als famosos «fangs saguntins» no fossin un elogi, sinó tot el contrari, per part de Marcial i Juvenal, li va encantar la possibilitat de poder contradir els erudits del Camp de Morvedre. A la fi dels anys cinquanta, Don Pío Beltrán Villagrasa era director del petit Museu de Sagunt, situat a la part alta del castell. Catedràtic de matemàtiques a l'Institut Vicens Vives de València, era també un il·lustre numismàtic capaç de classificar monedes al tacte, sense necessitat de mirar-les. Els diumenges anava sempre al museu i jo l'acompanyava. Va ser així que vaig prendre el meu primer contacte amb la terra *sigillata* que es guardava en unes caixes de cartró. Don Miguel venia de vegades i em va instar a classificar aquelles ceràmiques. El tema dels fangs saguntins sortia a col·lació en aquelles trobades en què brillava l'erudició de Don Pío. *Trabajos de Arqueología*, número 10 dels *Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*, va ser dedicat per iniciativa de Tarradell a Don Pío en complir vuitanta anys.

Crec que alguna cosa vaig aprendre de la seva capacitat de síntesi quan vaig aconseguir, en el llibre *Pré-història do Nordeste do Brasil*, reunir en menys de cinc-centes pàgines un territori d'un milió i mig de quilòmetres quadrats. El concepte d'«assaig de síntesi» que va formular en el seu llibre *El País Valenciano del Neolítico a la iberización. Ensayo de síntesis* (1963), em va servir de base teòrica sobre el valor científic d'escriure un manual.

Amb el seu concepte d'una prehistòria sense fronteres polítiques, vaig publicar també *Côa e Seridó: dois rios na Pré-história* en col·laboració amb Antonio Martinho, que va dirigir el Parc de Foz-Côa (Portugal) durant anys, i Anne-Marie Pessis, investigadora francesa de l'art rupestre brasiler. En el prefaci d'aquest llibre, Niède Guidon, que ha dirigit durant quaranta anys les excavacions arqueològiques al Parc Nacional Serra da Capivara (Brasil), discorre precisament sobre la similitud de les estratègies de supervivència dels éssers humans davant els reptes ambientals entre regions distants.

Abans d'acabar aquest breu homenatge dedicat a Miquel Tarradell, vull dedicar unes línies a Enric Llobregat Conesa, que va mantenir una relació molt estreta, com a col·lega i investigador, amb el seu antic professor i que em sembla que mereix un comentari a part. A l'inici de la seva carrera a la Facultat

de Filosofia i Lletres de València no era, com a alumne, pres molt seriosament especialment per les seves col·legues femenines, que preferien la brillantor de Ramon Pelegero, de qui era contemporani a les aules i una mica rival. Era massa formal fins i tot per a aquells anys seixanta. Somiava amb una arqueologia romàntica al Pròxim Orient, i van començar a dir-ne l'«Orientalista» o «Enriquito el Semítico». Però per sota de les fantasies orientals i les túniques que li agradava vestir a casa, apuntava una ment superdotada, i Tarradell ho va captar de seguida. Poliglota, estudiós com ningú, autodidacta en molts dels seus coneixements, excel·lent dibuixant i arqueòleg minuciós, va aconseguir gairebé tot el que es va proposar, i dic «gairebé» perquè rivalitats mesquines van deixar deserta la càtedra de Prehistòria a la qual es va presentar a València. La Universitat va perdre el que hauria estat un gran professor, guanyat pel Museu Arqueològic d'Alacant, on va ser director fins a la seva defunció. El seu orgull no li va permetre presentar-se de nou a la Universitat de València. Em va dir personalment que no l'havien volgut una vegada i que no ho tornaria a intentar. La meua amistat amb Enric Llobregat i Helena Reginard, la seva dona, va ser fraterna, i m'omple de satisfacció que el meu fill Paulo i el seu David siguin amics fins avui.

Enric Llobregat va aconseguir el seu somni oriental amb ajuda del Sr. Vicente Vilar Bueso, rector del Col·legi del Patriarca a València, llatí i també arqueòleg, que havia excavat ni més ni menys que a la ciutat de Jericó. Va tornar de la seva estada a la Casa de Santiago, a Jordània, més madur i més realista, ja que el món ibèric —contestà— estava necessitant bons especialistes. Posteriorment, Tarradell ens va aconseguir una beca del Ministeri d'Afers Exteriors per seguir una investigació al Marroc, a Enric sobre l'edat del bronze i a mi sobre les ceràmiques romanes de la Mauritània Tingitana. Va ser en aquesta oportunitat que vaig conèixer Maimon Tetuaní del Museu de Tetuan i la seva dona Remei, espanyola cristiana, que em va acompanyar en una part del viatge. L'amistat de la família Tarradell amb la de Maimon la vam heretar també els seus alumnes, com va passar amb mi i amb Enric i més tard amb Carmen Aranegui.

Enric era de natural proper i tendre amb els seus amics i amigues, però podia ser molt dur i fins i tot cruel quan sentia que era incomprès o desconsiderat. La seva relació amb Tarradell sempre va ser de mutu respecte encara que la seva amistat va patir alts i baixos, menys per part de Don Miguel que d'Enric, que se sentia poc estimat pel seu antic professor o menys preferit davant el grup de col·laboradores que amb ell treballaven. Com observà Sanmartí, una part molt important del seu alumnat més distingit van ser dones.

Enric Llobregat era un home religiós, però la seva religió, em sembla, era més estètica que real, i soc testimoni del seu fervor religiós tant a la mesquita de Còrdova com durant la processó de Corpus al claustre del Col·legi del Patriarca, a València. Bibliòfil obsessiu, va arribar a reunir tants llibres que va haver de llogar un altre pis per acomodar la seva biblioteca; per això la crueltat de la malaltia que el va destruir em recorda els versos de Jorge Luis Borges:

*Nadie rebaje a lágrima o reproche
esta declaración de la maestría
de Dios, que con magnífica ironía
me dio a la vez los libros y la noche.*

Vaig fer tots els esforços possibles perquè Tarradell i Llobregat vinguessin al Brasil i participessin en un cicle de conferències a la Fundació Museu de l'Home Americà - Fumdam, de la qual encara soc una de les directores, per conèixer el Parc Nacional Serra da Capivara, Patrimoni Mundial de la Unesco, però no es van atrevir a venir. Tarradell per la seva precària salut, i Llobregat perquè, després

de pensar-s'ho molt, em va dir que era massa mediterrani i no aconseguia sortir de l'estret de Gibraltar. Sí que van venir, però, temps després, els catedràtics Carmen Aranegui i Valentín Villaverde, de València; Manuel González Morales, de Cantàbria; Mauro Hernández, d'Alacant; Pilar Utrilla, de Saragossa, i Rafael Fernández, del Museu de la Valltorta (Castelló), que, convidats per la Fumdhm, van poder visitar les extraordinàries pintures rupestres del Parc. Un exemple més de la universalitat de la prehistòria, concepte que tant agradava al professor Tarradell.

Miquel Tarradell va ser un home bo que procurava ajudar els altres en la mesura de les seves possibilitats. Dit això, qualsevol altre atribut que se li vulgui donar té menys valor. El suïcidi del seu fill amb només setze anys el va portar amb gran enteresa, però la mort prematura de Matilde el feu trontollar molt, encara que sense arribar a enderrocar-lo. Es va fer més bohemí, més noctàmbul —també perquè de dia atenia el seu pare, que patia demència senil feia trenta anys. Va ser un fill exemplar: mai va voler internar-lo malgrat els consells d'amics i familiars. «És casa seva i, encara que no s'assabenti de molt, d'alguna cosa sí que s'assabenta», justificava.

El vaig visitar una vegada més l'any anterior a la seva mort i em va explicar que havia estat molt malalt, però que «havia ressuscitat». «La convido a passejar i prendre un cafè amb un vell que gairebé no pot caminar», em va dir. Però sí que podia: caminem pausadament per la Barceloneta com vells amics que érem, ja que tampoc ens separaven tants anys. «Ens hauríem de tutejar, no?», m'havia repetit en diverses ocasions, i la mostra de confiança m'omplia d'orgull. Però ja no em sortia, perquè per a mi sempre seria Don Miguel.

BIBLIOGRAFIA

- ARANEGUI GASCÓ, Carmen (2000). «El profesor Miquel Tarradell y su contribución a la investigación sobre la cultura ibérica». A: BLÁNQUEZ, Juan Roldán (ed.). *La cultura ibérica a través de la fotografía de principios de siglo: el litoral mediterráneo*. Madrid: Patrimonio Nacional, p. 163-168.
- ARANEGUI GASCÓ, Carmen (2011). «Miquel Tarradell, en el centenari de Jaume Vicens Vives: Tarradell a la Universitat de València». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXII, p. 337-347.
- LLOBREGAT I CONESA, Enric (1988). «Miquel Tarradell: nacionalista, arqueòleg i historiador». *Revista de Catalunya*, núm. 22, p. 25-36.
- MARTÍN, Gabriela (1968). «La supuesta colonia griega de Hemeroskopeion; estudio arqueológico de la zona Denia-Jávea (Prólogo de M. Tarradell)». *Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*, núm. 3. València: Universidad de Valencia.
- MARTÍN, Gabriela (1995). «Miquel Tarradell en Valencia». *Saguntum. Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia. Volum d'homenatge al Professor Dr. Miquel Tarradell i Mateu*, núm. 28, p. 14-20.
- MARTÍN, Gabriela (2013). *Pré-história do Nordeste do Brasil*. Edufpe, Recife, 5a ed. (1a ed., 1998).
- MARTINHO, Antonio; MARTÍN, Gabriela; PESSIS, Anne-Marie (2017). «Côa e Seridó: dois rios na Pré-história». Edufpe, Recife. <<http://www.loja.edufpe.com.br/portal/spring/livro/detalhe/486>>.
- SANMARTÍ, Joan (2020). «En el centenari del naixement de Miquel Tarradell i Mateu: un arqueòleg al servei dels Països Catalans». *Auriga. Revista de divulgació i debat del món clàssic*, núm. 102, p. 4-13.